

Cambridge, 1983. – 244 p. 42. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 R. Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 422 s.

Юрій Яковлев

РУССКО-УКРАИНСКАЯ РАДИКАЛЬНАЯ ПАРТИЯ НА ТЕРНОПОЛЬЩИНЕ В КОНЦЕ XIX ВЕКА

Сделано попытку выяснить место и роль Украинской радикальной партии в общественно-политической жизни Тернопольщины на протяжении 90-х гг. XIX в. Прослежено предпосылки образования и освещено главные направления организационно-политической работы партии на протяжении исследуемого периода. Проанализировано участие радикальной партии в избирательных компаниях в Государственный совет (австрийский парламент) и Галицкий краевой сейм, которые происходили на территории края. Показано деятельность Дмитрия и Яцка Остапчуков, П.Думки, А.Шмигельського, С.Шмигера и других деятелей УРП, которые активно работали на Тернопольщине. Охарактеризовано отношение местных радикалов к политическому противоборству и внутренней борьбе внутри радикальной партии.

Ключевые слова: Русско-украинская радикальная партия, Тернопольщина, радикалы, парламент, сейм.

Yuriy Yakovlev

RUSS-UKRAINIAN RADICAL PARTY IN THE TERNOPIL REGION DURING IN THE END OF THE SIXTH CENTURIES

An attempt to explain the role and place of Russ-ukrainian radical party in social-political life of Ternopil region during the 90th of nineteenth century. Followed reasons of organization and illuminated the basic directions of organizational-political work of the party during the study period. The analysis participation a radical party in the elections to the State council (austrian parliament) and the diet of Galicia, which took place within the region. Showing activity Dmytra and Yatska Ostapchukiv, P.Dumky, A.Shmihelskoho, S.Shmihera and other figures of RURP, who actively working in the Ternopil region. The characteristic attitude of local radicals to the political clash and inside struggle within the radical party.

Key words: Russ-ukrainian radical party, Ternopil, radicals, parliament, diet.

УДК [37.043.2-055.1/.2:305]:37.017(477.83/.86)“18/19”

Анна Вараниця

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ВИХОВАННЯ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена особливостям гендерного виховання у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. Основною проблемою у цей період стає виховання дівчат та хлопців у національному дусі, відповідно до вимог, які диктували національні рухи. Практична реалізація їх положень залежала від соціального статусу та національно-політичної орієнтації батьків. Впровадження загальної обов'язкової освіти поставило перед суспільством питання коєдукації, що викликало дискусії серед представників тогочасної педагогічної думки. Незважаючи на впровадження у державне початкове шкільництво спільного навчання для дівчат та хлопців, остаточне рішення у цьому питанні залишалося за батьками, адже можливою альтернативою були приватні школи та домашнє навчання.

Ключові слова: гендерне виховання, національне виховання, коєдукація, Східна Галичина, навчальні заклади.

Виховання, як процес підготовки дитини до дорослих соціальних ролей, завжди скероване на певний ідеал, який підпорядковується уявленню вихователя про ідеальну людину. Набір передбачених таким уявленням якостей, рис і вмінь з часом змінюється відповідно до вимог, які ставить суспільство до людини. Перетворення у структурі суспільства, які відбувалися у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст., відкрили шлях до зміни соціального статусу особи. Внаслідок цього традиційні ролі, зокрема гендерні, закріплені за людиною домодерної доби, поступово почали втрачати актуальність. Перед батьками та педагогами постало нове завдання –

виховати людину модерного типу – активну, самостійну, освічену і мислячу, тобто таку, яка не віддає своє життя під владу фатуму, а сама творить власну долю.

Наукова новизна дослідження полягає у відображенні тих аспектів гендерного виховання Східної Галичини другої половини XIX – початку XX ст., які раніше залишалися поза увагою, сюди, передусім, належить проблема коєдукації, а також особливості тогочасного національного виховання з урахуванням статевих відмінностей вихованців.

Мета цієї статті полягає у простеженні та виокремленні основних тенденцій гендерного виховання у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. Завданням є спроба розкрити причини і зміст перетворень, які принесла модерна епоха у виховання дівчат та хлопців, а також визначити пріоритети новочасних виховних ідеалів.

Об'єктом вивчення виступає гендерне виховання у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст.

Предметом дослідження є проблеми зміни гендерних виховних ідеалів та стереотипів, перетворення національного виховання у обов'язковий елемент виховного ідеалу незалежно від статі, перехід до коєдукації і дискусії щодо цього в педагогічній думці, а також можливі альтернативи спільному вихованню хлопців та дівчат. Окрім теоретичних аспектів гендерного виховання, предметом вивчення також виступає питання їх практичного впровадження у життя.

Проблеми гендерного виховання фрагментарно відображені у низці досліджень з історії та педагогіки. Часто це питання розглядається у ширшому контексті процесу виховання. Наприклад, у праці Г. Ваценка підхід до хлопців та дівчат поданий як один із аспектів традиційного виховного ідеалу українців [1–2]. У контексті національного виховання гендерні питання розглянуто у роботах Н. Сабат [3], Б. Ступарика [4–5], С. Мождзєня [6] та М. Чепіль [7].

Окрім праць з історії педагогіки, важливими є дослідження про зміну становища жінки в суспільстві у досліджуваний період. До них належать роботи М. Богачевської-Хом'як [8–9], О. Маланчук-Рибак [10–12], І. Чернович [13–16], Г. Матушек [17]. Праці окремих авторів присвячені чоловічій або жіночій освіті [18].

Проблема гендерного виховання у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. відображена у численних джерелах. Найповніше її репрезентують окремі видання праць тогочасних педагогів і мемуаристика. Якщо педагогічні рекомендації дозволяють простежити теоретичні підходи, то спогади показують практичний бік їх впровадження у життя, передають індивідуальні враження.

У статті також використано статистичні дані про жіночу освіту та коєдукацію, що містяться у звітах крайової шкільної ради [19].

Модернізаційні зміни були стрімкими й об'ємними за масштабом, тому пристосуватися до них і жити згідно з вимогами часу для людини було надзвичайно складно, адже світ навколо суттєво змінився упродовж одного покоління. На цьому ґрунті виникла проблема: як покоління, що виросло на традиційній світоглядній основі, може навчити своїх нащадків жити в новочасних умовах. Виникали питання: як виховувати, чому навчати, який досвід потрібно передати і які цінності закласти. Відповідь на ці питання шукали не тільки батьки, але й суспільство та держава, що конструювала модерний образ ідеального громадянина. Цю проблему влучно охарактеризував Б. Лондинський у праці "Доросла панна в родині і суспільстві": "Аж занадто добре здаємо собі справу зі труднощів, які нам випало подолати. Від Гофманової до сьогоднішнього дня минуло добрих півстоліття, а еволюція поступу принесла стільки нових відтінків у поточному житті, стільки разючих змін і яскравих відскоків від давньої суті понять, що розмови про речі повсякденні і громадські, при цьому розмови товариські і загальнодоступні, з нашими дітьми не належать щонайменше до найлегших справ" [20, s. IV].

Для домодерного періоду стрижнем виховання був зв'язок із релігією. Саме християнські цінності творили уявлення про добре чи погано виховану людину. Християнська мораль у традиційному становому суспільстві відігравала роль основного аргументу доцільності розподілу соціальних ролей. Для вищих верств суспільства, зокрема шляхти, це означало узгодження їх соціально-економічної домінантності з духовними пошуками та самовдосконаленням, на що у них була можливість, оскільки представники цього стану були освіченими, тобто могли читати релігійну літературу, матеріальне становище дозволяло їм виступати меценатами церковних інституцій, а значну кількість вільного часу можна було присвятити молитвам чи іншим духовним практикам. Щодо селянства, то у його випадку християнські цінності покори, самопожертви та убогості обумовлювали потребу миритися зі своїм становищем і приймати труднощі як випробування з надією на винагороду – якщо не від людей, то від Бога.

Релігійна мораль була аргументом не тільки у питанні станового поділу суспільства, але й у розподілі соціальних ролей між чоловіком та жінкою. На основі християнського ідеалу чоловіка та

жінки з певним набором якостей, притаманних конкретній статі, виховувалися діти упродовж багатьох поколінь. Чоловік виступав як голова, особа, що несе відповідальність і встановлює правила, а жінка – як підвладна чоловікові, фактично не дієздатна самотійно людина. Різнилися також завдання статей: дім чоловіка – світ, світ жінки – чоловік.

Принципова різниця у завданнях диктувала відмінності у вихованні дівчинки та хлопчика з наймолодших років. Різними, відповідно, були й виховні ідеали, що підпорядковувалися традиційним гендерним стереотипам. Особливістю цього періоду була порівняно незначна увага батьків до дітей. Це диктувалося високим рівнем народжуваності та смертності. Так, наприклад, А. Бесікерський згадував, що у родині його батька В. Бесікерського, сина заможного каштеляна, народженого 1797 року, окрім нього було ще двадцять двоє дітей (троє від першого шлюбу батька, а ще двадцять, у тому числі В. Бесікерський, – від другої дружини), проте до сімнадцяти років дожили тільки восьмеро з них [21, с. 18]. Щодо виховання у сім'ї він зауважував: "Таким численним потомством замолоду не займався ні дід мій, ні бабця, бо вони мали виконувати інші обов'язки" [21, с. 19]. Вихователями у цій родині були управителі маєтків, до яких дітей відправляли невдовзі після народження. До батьківського дому сини поверталися у семирічному віці, щоб спільно із братами брати уроки у приватного учителя; натомість доньки залишалися під опікою економів і управителів маєтками аж до шлюбу.

Щодо виховання дітей у селянських родин, то гендерний розподіл тут проходив по лінії виконання обов'язків, оскільки діти у селах з раннього віку допомагали батькам у щоденній праці. Важливу роль для засвоєння гендерних ролей відігравала конкретність функцій і близькість до батьків: донька, яка кожного дня бачила чим займається мати і сама поступово включалася у цю роботу, чітко усвідомлювала, які обов'язки покладаються на жінку. Те ж саме стосувалося синів, які з раннього віку вчилися від батька бути чоловіком. Порівнюючи цей аспект гендерного виховання у селянських і шляхетських родин, можна зауважити, що усвідомлення ролі чоловіка та жінки в останніх не було настільки глибоким, адже у свідомості дітей повсякденні справи батьків, які були більш віддаленими, часто не викликали асоціацій з конкретними діями, а отже гендерний розподіл обов'язків був більш абстрактним. Уявлення про те, що мають робити чоловіки та жінки, діти з заможних сімей засвоювали, головним чином, теоретично, на підставі правил та стандартів поведінки.

Виховні ідеали й гендерні стереотипи домодерної доби упродовж століть настільки вкоренилися у суспільну свідомість, що відхід від них довго вважався нереальним. У цьому відході й не було потреби, адже досвід, що передавався з покоління у покоління і був підставою для виховання, залишався визначальним морально-ціннісним орієнтиром і давав вичерпні відповіді на питання, що поставали перед людиною упродовж життя. Однак суспільно-політичні та економічні перетворення у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. суттєво вплинули на підходи до виховання. Зниження народжуваності, що, з одного боку, пов'язувалося зі свідомим обмеженням кількості дітей у родин, світської інтелігенції, а з іншого – з порушенням стабільності матеріального становища селянства, а також зменшенням дитячої смертності [22, с. 214], призвело до зростання уваги батьків до окремої дитини й одночасно підвищення очікувань і вимог до неї. Загальним виховним ідеалом стала чесна, активна, морально стійка, чиста духовно і розвинена фізично та інтелектуально особа [23, с. 457], "щоб їй було добре і з нею було добре" [24, с. 3].

Мета виховання, хоч і далі співпадала з релігійними уявленнями про сенс людського життя, включала вимоги національного характеру, тобто доповнювала виховний ідеал патріотичними рисами. Це стало безпосереднім наслідком загострення у провінції міжнаціональних протиріч та утвердження в громадській думці ідеї виховання національно свідомого покоління [25]. Це означало підвищення уваги до світоглядних установок дівчини. Цікавий образ, представлений у вірші, "Молитва польської дівчинки" Е. Радзиковського. Дівчина, з одного боку, володіла такими стереотипними жіночими рисами, як покірність, послух та певна наївність, з іншого – у ній присутній недитячий патріотизм, так, наприклад, останні рядки у дослівному перекладі з польської мови звучать так: "Тож і цю молитву польського дівчати прийми, о Боже великий, в батьківські обійми. Бо вона з душі моєї виринається, як схиби: Вітчизну і волю поверни нам Пане" [26].

Майбутня роль, як жінки, все ще ґрунтувалася на уявленнях про традиційні функції матері та дружини, але їх сенс набував нового змісту: дівчинка повинна була рости настільки свідомою національно, щоб у дорослому віці виховати власних дітей патріотами.

Дуже показово у цьому контексті була промова Я. Строкової, виголошена на засіданні "Товариства народних шкіл" у Кракові 12 квітня 1894 р. [27]. Вона зводилася до тези про тісний зв'язок між національним вихованням дітей і майбутнім нації. Обов'язок виховувати патріотів лягав саме на жінок, навіть у тексті доповіді постійно фігурувало звертання "О Мамо-Полько". Національний чинник ще більшою мірою був присутнім у вихованні юнаків, проте з іншою метою:

якщо дівчинка у майбутньому мала виростити патріотів, то хлопчик мав стати захисником національних інтересів. Про це, даючи настанови матерям, також говорила Я. Строкова: "Якщо син твій, о Мамо-Полько, має вирости оборонцем свободи і вірно служити Батьківщині, то все ж мусиш ти його дух гартувати і навчити його бути мужнім, безстрашним, відважним, войовничим, чи то на полі битви, чи в щоденному житті з нашим ворогом, так щоб ніколи його серце не замкнулося, а чоло не покрив рум'янець ганьби" [27, s. 20–21].

Національний аспект у гендерному вихованні переважно був присутнім у родинах шляхти, світської інтелігенції та греко-католицького духовенства й ґрунтувався на особистій національній позиції батьків, яку фактично копіювали діти обох статей, дівчатка, будучи більш емоційними, часом навіть вбирали вплив патріотичних настанов у радикальнішій формі. Наприклад, Р. Потоцька, донька графа А. Потоцького, згадувала про своє ставлення у ранньому дитинстві до ув'язнення батька так: "Щодня зранку і ввечері молилися за Вітчизну, і за батька, і щоб пробачити недругам нашим, бо так нас мама вчила, але я знала, бо була вже трирічною дівчинкою, що ненавиджу австрійців, бо то вони у всьому винні. Знала теж, що батько у в'язниці, бо любить Вітчизну, тож і я хотіла б бути у в'язниці, бо люблю Батьківщину, але австріякам ніколи не пробачу..." [28, s. 24–25].

Національне виховання юнаків також найчастіше спиралося на приклад дорослих. Так, С. Шухевич згадував: "В моїх родичів я ніколи не чув, аби когось виражували погорду або ненависть до поляків, німців або жидів. Зате бабка, хоч залюбки говорила по-польськи, поляків на перехід не терпіла. Як не є, тато боронив своїх парохіян перед польщенням і вважав спричинником польщення не польських селян, а інтелігенцію, головню польських ксьондзів, і виступав не проти загалу поляків, а проти інтелігенції. Виступав дуже проти лихварства жидів і всяких інших типів, що використовували селян. Це наставлення моїх родичів перейшло і на мене, і я не можу сказати, щоб я когось чув ненависть до якогось чужого народу, хоч не раз у житті приходилось мені немало терпіти від членів чужих народів" [29, с. 60].

На межі XIX–XX ст. національне виховання, хоча і набуло значного поширення та сформувало певною мірою войовничий виховний ідеал хлопця та чоловіка, повсюдним не стало. Повсякденні практики у Східній Галичині не були тотожними до політичної боротьби національних рухів. Так, наприклад В. Баліцький згадував, що українську мову знав з дитинства й активно використовував її у спілкуванні з товаришами, ця близькість з українцями в дитинстві створила у його свідомості позитивний образ представників руської національності на все життя [30, s. 4]. Подібно і М. Опалек відчував "симпатію до братнього народу і потребу товариського співжиття з русинами-ровесниками з дитячих років" [31, s. 23].

Складнішою ситуація з національним вихованням дітей була в національно змішаних шлюбах. Наприклад, Ю. Шнайдер, що виховувалася у родині асимільованого німця та доньки греко-католицького священика, позитивно сприйняла українську культуру. Про це вона згадувала так: "Я вже з дитинства чула, відчувала свою окремішність, окремішність нашу як роду *natione Ruthenus*, русин, українець за національністю. Я мала почуття права до існування і бажання залишатись собою... Величавість нашого обряду, чар слова і рідної мелодії будили почуття любові до рідної землі, до рідного народу" [32, с. 34]. Діти Ю. Шнайдер, натомість, питання національної ідентичності вирішили інакше: син услід за батьком став поляком, старша донька, що вийшла заміж за німця, ідентифікувала себе як німкеня, і лише молодша дочка вважала себе україркою [32, с. 4].

Помітні зміни до гендерного виховання внесла освітня політика держави. Державний закон про відносини церкви і школи від 25 травня 1868 р. встановлював світський характер школи та звів до мінімуму вплив духовенства на навчання та виховання дітей [33]. Проте це ще не означало загальної зміни, адже стосувалося винятково школи, яку відвідувала незначна частина дітей. С. Залеський, автор праці "Темнота в Галичині у світлі цифр і фактів 1772–1902: чорна книга галицького шкільництва" зазначав, що на 1841 рік один учень припадав на 63 мешканці [34, s. 14]. Цю ситуацію змінив державний шкільний закон від 14 травня 1869 року, який увів шкільний обов'язок для усіх дітей віком 6–14 років незалежно від їх соціального походження і статі [35].

Внаслідок запровадження державних законів 1860-их років школа стала важливим, після родини, чинником виховання. Загальний шкільний обов'язок спричинив нові проблеми, розв'язання яких мало знайти суспільство та батьки. Механізмом їх вирішення, а водночас і шляхом пристосування до нових реалій життя, стала трансформація універсального регулятора у виховному процесі з досвіду в наукові знання, здобути яке необхідно було під час навчання. Зокрема, польський педагог П. Хмельовський зазначав, що знання є фактично тим самим досвідом поколінь, тільки стосується не побутової сфери і світу уяви, а ширшого контексту пізнання навколишньої дійсності методом спостережень та експериментів [36, s. 9].

Освіченість на тлі загальних змін швидко стала частиною виховного ідеалу для юнаків. Соціальна мобільність дозволила вихідцям фактично з усіх суспільних прошарків претендувати на

підвищення соціального статусу, що було нерозривно пов'язано з професійною діяльністю і матеріальним станом. Тому батьки, незважаючи на власне становище у суспільстві, намагалися дати синам якнайкращу освіту. Вимога освіченості також поширилася на дівчат. Для них необхідність здобуття освіти пов'язувалася як із ідейним кліматом, так і з фінансовим становищем батьків. У першому випадку освіту дівчині давали з метою підвищення її цінності як матері та дружини [37], адже "щоб родини могли стати такою підвалиною справді народного життя, треба конче образования рускому жіноцтву" [38, с. 52]. В іншому випадку причиною була матеріальна неспроможність батьків забезпечити доньці утримання до заміжжя. Зрештою освіченість була повністю інтегрована у виховний ідеал дівчинки. Ілюстрацією цього може служити вірш Северини Духінської, що у дослівному перекладі українською мовою звучав так: "Чудово коли в неділю рано дівчинка з книжечкою клянчить в костелі, з книжок розум до голови прибуває, в книжка належну забаву вміщає" [39, с. 87].

Найскладнішим було питання практичного впровадження закону 1869 року, адже це потребувало значних матеріальних ресурсів на будівництво народних шкіл. Ще більш витратним для крайового бюджету було б створення окремих шкіл для дівчат і юнаків або навіть запровадження паралельних класів, оскільки оплата праці учителів на кожну школу збільшувалася б удвічі та й самих кваліфікованих педагогів було і так недостатньо. Єдиним виходом стало введення у державних початкових школах коедукації – спільного навчання юнаків і дівчат. Коедукація стала поворотним моментом у гендерному вихованні модерної епохи. Спільне навчання та виховання дітей 6–14 років, тобто у період, коли життєві установки лише формуються, стало причиною численних дискусій у середовищі інтелігенції та підштовхнуло до змін у домашньому вихованні. Ці зміни торкнулися, головню, виховання дівчат, оскільки коедукація сприймалася не стільки як об'єднання в одному класі дітей різної статі, скільки як входження дівчат у середовище хлопців.

Серед інтелігенції Східної Галичини другої половини XIX – початку XX ст. погляди на коедукацію розділилися. Прихильницями такого підходу були емансиповані жінки, які поступово виходили з суто домашнього простору. Здобуття дівчиною освіти, а тим більше нарівні з юнаками, вони вважали передумовою зростання ролі жінки в суспільстві та рівноправ'я обох статей: "Ніщо так не вплине на спростування поглядів на жінку, на повалення традицій про висшність чи низшність одного пола над другим як спільне виховане... Коли привикнуть підчас довгих літ спільної науки бути трактовані на рівні з муштинами, коли само таки жите зсадить їх зі дотеперішнього педесталу спеціальної жіночости і поставить в ряди людей – коли вони мимоволі зростуть ся з ідеєю рівності всіх людей, тоді повинні зрозуміти ясно свої рівні права" [40]. Ще одним аргументом на користь коедукації була природність змішаного чоловічого й жіночого середовища, яке наближало шкільну атмосферу до родинної, де присутні, окрім батька та матері, ще брати та сестри. Серед прихильників спільного навчання та виховання дівчат і юнаків були й особи з консервативними патріархальними поглядами. Позитивний вплив коедукації вони вбачали у тому, що виховуючись спільно із юнаком, дівчина може зрозуміти його внутрішній світ і згодом стати йому кращою дружиною.

Противники коедукації, значна частина яких були фаховими педагогами, підкреслювали особливості психології дівчат. Спільне навчання та виховання вони вважали недоцільним з педагогічної точки зору. Такі ідеї висловлювали, зокрема, К. Санте-Фуа [41, с. 181] та В. Серединський [42, с. 237–238]. Їх критику коедукації можна звести до трьох тез. По-перше, так звана "відраза крові", тобто природжене табу на стосунки у межах роду, роблять спільне виховання дівчат і юнаків у родині природним, проте цей інстинкт не поширюється на інших осіб і від десятого року життя коедукація створює спокусу. По-друге, швидший розвиток дівчинки під час навчання може викликати почуття неповноцінності та пригнобленості у юнака. Дівчинка, натомість, з віком починає фізично та інтелектуально поступатися хлопчику і, прагнучи дорівнятися до нього, працює понаднормово, що шкодить її здоров'ю. Третя теза заперечувала корисність коедукації у взаємному пізнанні протилежними статями внутрішнього світу іншого, адже, споглядаючи щодня хиби та переживаючи суперництво у навчанні, юнаки та дівчата можуть втратити прихильність і повагу одне до одного. Доповнювала цю критику й консервативна громадська думка, звертаючи увагу на те, що "виховане в такому середовищі не відповідає жіночій місії... дівча відвикає від перебування дома, стає байдужою на всі прояви родинного життя і обезціняє жіноче" [43, арк. 9]. На практиці дискусії не принесли наслідків. Попри численні аргументи противників, коедукація таки стала нормою для державних народних шкіл.

Незважаючи на те, що спільне навчання юнаків і дівчат стало загальною практикою, рішення про його прийнятність для власної родини залишалося за батьками. На їх вибір було три варіанти: державна народна школа з коедукаційною системою, приватний навчальний заклад для дітей однієї статі, або ж домашнє навчання. Простежується певна залежність вибору моделі навчання

для доньки від національності батьків. На 1875–1876 навчальний рік найвищий відсоток дівчат, що навчалися в державних школах, становили єврейки – 58 % від усіх учнів єврейської національності, друге місце займали полячки – 45,18 %, відсоток доньок німців та українців був майже рівним, німкені становили 34,7 %, українки – 34,2 %. Серед учениць приватних шкіл перше місце займали українки – 85,3 %, друге – полячки, що становили 84,6 %, третіми були єврейки – 63,1 %, четвертими – німкені – 46,2 % [19, s. 19]. Щоправда, на вибір батьків, окрім коєдукації, суттєво впливали й інші чинники – мова викладання, фінансові можливості, якість і престижність освіти. Проте наслідки для формування гендерної свідомості це, безперечно, давало, адже визначало середовище, у якому дитина виховувалася.

Гендерний аспект педагогіки народної школи ґрунтувався на тезі про те, що до певного віку, приблизно до 10 років, дитина було, так би мовити, безстатевою, тобто розвиток проходив за одним сценарієм і методи виховання, відповідно, можуть бути однаковими. Для усіх дітей школа мала стати "не полем інтелектуальної муштри, а другим домашнім вогнищем, дорогим місцем у шкільному віці й вдячним спогадом на все життя, в якому вся його природа, зокрема те, що в ній найкраще, може рости і розвиватися" [44, s. 17]. Щодо покарань, то словесні методи, дієвість яких підкріплювалася авторитетом учителя, вважалися прийнятними для учнів обох статей [24, s. 56–72]. Фізичні покарання заборонялося застосовувати, як до юнаків, так і до дівчат. Щоправда, матеріали дисциплінарних розслідувань показують, що побиття застосовувалося частіше учителем-чоловіком до учня-юнака й у певних випадках каралися менш суворо. Так, наприклад, за побиття учениці учителя Львівської початкової школи звільнили без права подальшого працевлаштування на педагогічній посаді [45]. Учителя Тернопільського шкільного округу, що побив учня до крові, перебуваючи до того ж у стані алкогольного сп'яніння, з роботи не звільнили, через недостатню кількість учителів в окрузі, а тільки призначили дисциплінарне покарання у вигляді "переведення, до школи в місцевості де проживає окружний інспектор, і це під загрозою повної заборони праці на перший випадок повернення до пияцтва" [46, арк. 81–83].

Входячи у середовище хлопців, дівчата мали приймати деякі правила. Наприклад, В. Баліцький згадував про те, що для учениць бігати коридором на перерві заборонялося, вони мала постійно поводитися поважно, тоді як для юнаків рухливі забави були цілком нормальними. Правила, продиктовані гендерними стереотипами, поширювалися на зовнішній вигляд учениць. Їх одяг мусив бути темного кольору, на довгий рукав, спідниця або сукня мали бути на 10–15 см. вище кісточок, взуття типу "Schultze Naumburg": шкіряне, без підборів з квадратним носком [47]. Щодо юнаків, то такі норми не встановлювалися. Гендерний аспект виховання дівчат у школі забезпечували також уроками рукоділля, які ще називали "жіночою працею".

Приватні школи були доволі поширеним у середовищі шляхти та інтелігенції способом уникнення коєдукації. Часто такі навчальні заклади знаходилися під опікою монаших чинів, тому секуляризація освіти цих шкіл не торкнулася. Виховання, зокрема його гендерний аспект, залишалися дуже консервативними, а спілкування між юнаками та дівчатами було зведене до мінімуму. Так, наприклад у газеті "Шкільництво" містилася стаття про дівочу школу в Новому Сончі, катехит якої, бажаючи убезпечити учениць від спокус, організував на території школи каплицю, у якій проходили недільні богослужіння. Доцільність такого кроку катехит пояснював тим, що "в костелі знаходиться мішане товариство, а дорогою по вулиці учениці наражаються на різні спокуси, яких чесні дівчата зазнавати не повинні" [48]. Настільки значних обмежень до юнаків не застосовували, але у приватних школах для них також діяла сувора дисципліна.

Іншою альтернативою коєдукації було виховання та навчання вдома. Батьки або навчали дітей, принаймні початковій грамоті, або одразу наймали для них учителів. С. Шухевич згадував, що читати його та сестру вчив батько, якого дуже хвилювало, що донька засвоює грамоту швидше від сина: "я зачув, як тато говорить до мами, що сестра все ліпше "понуимає", чим я, і що татові це справляло гризоту, бо боявся, що я буду туманом. Мама потішувала тата, що я ще дуже мало розвинутий і молодший від сестри на один і три чверти року. Тут вже зазначу, що я взагалі дуже помалу розвивався, і тому довго-довго мав з наукою великі клопоти" [29, с. 56]. Домашня освіта стала популярним способом приробітку для учителів початкових шкіл, майже кожен з них у певний період проводив приватні уроки. Учнями були як і дівчата, так і юнаки, проте для дівчат цими заняттями часто обмежувалася здобута освіта, тоді як для юнаків – це був етап, що передував вступу в середні навчальні заклади.

Поширення серед учнів грамотності означало їх включення до сфери впливу інформаційного простору через публіцистику та літературу. Загальний обсяг літератури і преси для дітей у цей час стрімко зростав. Друковане слово стало ще одним чинником впливу на формування особистості в дитячому віці. Художні твори та газетні статті створювали певні гендерні образи, які засвоювала дитина. Їх ознакою був доволі консервативний поділ ролей. Так, наприклад, газета "Дзвоник"

приписувала юнакам такі риси, як активність, ініціативність, здатність приймати рішення та вигадувати нові забави, вони могли бути неслухняними та проявляти незалежність [49–51]. На сторінках газети фігурували також патріотичні вірші для дітей, проте стаття героїв не уточнювалася або ж звертання скеровувалося до "сина Вітчизни" [52]. Подібних героїв-юнаків представлено також у літературі. Наприклад, у творі Б. Лепкого "Казка мого життя" хлопець поставав активним і допитливим, а мати пояснювала йому, що "хлопці бавляться і вчаться", а домашні обов'язки – це жіноча робота [53, с. 62].

Цілком відмінними були образи дівчаток. Їх змальовували слухняними, лагідними та милосердними. Фактично усі сюжети, у яких йшлося про добрі вчинки, "Дзвоник" пов'язував з діями дівчинки [54–56]. Цікаво, що більшість діалогів вона вела з матір'ю [57–58], що акцентує важливість її ролі власне для дочки, тоді як сюжети про маму та сина фігурували значно рідше.

Для героїнь казок щасливий кінець у здебільшого означав заміжжя, а взаємини між юнаком і дівчиною проходили по лінії сильніший-слабша, той, хто захищає – та, кого захищають. Так, наприклад, у одній із казок доброта і скромність бідної сільської дівчини звернула увагу короля, який врятував її родину від злиднів, а згодом одружився з нею [59, s. 7–10]. У іншій казці про дівчину-сироту, що пішла на службу до заможного графа, гендерні сюжети зображені так: "Аліса одягнена в рожеву сукню, чорне волосся скромно заплетене, красива і свята, як янгол, залюбки всім прислуговує" [59, s. 42], "здивований і розчулений найвищою мірою граф дивився на Алісу, як на істоту небесну" [59, s. 47], "граф звернувся до Аліси: "Дозволь, щоб я, як найласкавіший батько, заопікувався твоїм майбутнім і щастям" [59, s. 48].

Щасливим завершенням цієї казки також стало одруження графа і служниці. Характерним тут є ще один аспект – майнова нерівність, тобто такі казки прищеплювали дівчаткам мрії не лише про велике кохання, але й про вдалий шлюб [60–61]. Натомість, жодна казка не розповідала про випадки, коли б бідний хлопець одружився з принцесою чи графінею. Цей факт потрібно трактувати як один зі способів закріплення у свідомості дітей ідеї соціального домінування чоловіка.

Таким чином, значних змін зазнало гендерне виховання, що пов'язувалося з викликами часу, коли перед чоловіком та жінкою постали нові вимоги. До виховного ідеалу юнака та дівчини додалися такі риси, як патріотизм, освіченість та моральна готовність виконувати суспільно значущі функції.

Масова освіта, що поширилася з 60-их років XIX ст., гостро поставила проблему навчання дівчат та коєдукації. Незважаючи на значне поширення моделі спільного навчання та виховання дітей обох статей, популярністю продовжували користуватися альтернативні варіанти приватної чи домашньої освіти та виховання. У зв'язку тим, що більшість дітей до 14 років вже вміли читати, зріс попит на дитячу літературу, що стала одним із чинників гендерного виховання.

Педагогічна думка та реалії виховання дітей розвивалися у напрямі зближення виховних ідеалів юнаків і дівчат, що було нерозривно пов'язаним із процесами емансипації жінки та передачі їй частини чоловічих, за традиційними уявленнями, ролей. Проте говорити про втрату патріархальних цінностей у цей період також не можна, адже дівчинку далі виховували насамперед як майбутню дружину та матір, а юнака готували до активної участі в житті суспільства.

Список використаних джерел

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко // Полтавський вісник. – 1994. – 192 с.
2. Ващенко Г. Праці з педагогіки та психології / Г. Ващенко // Твори. – К.: "Фада" ЛТД, 2000. – Т. 4. – 416 с.
3. Сабат Н. Національне виховання учнівської молоді Галичини (1869–1914): Монографія / Н. Сабат. – Івано-Франківськ: Видав. Третяк І. Я., 2008. – 244 с.
4. Ступарик Б. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 pp.) / Б. Ступарик. – Коломия: Вік, 1995. – 68 с.
5. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення. / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ: [б.в.], 1992. – 180 с.
6. Możdżeń S. Założenia ideowe pracy wychowawczej w galicyjskich szkołach ludowych / S. Możdżeń // Pedagogika Katolicka. – Nr 7. – 2010. – S. 86–95.
7. Чепіль М. Формування національної свідомості учнівської молоді Галичини (1848–1939 pp.): Навчальний посібник / М. Чепіль. – Дрогобич, 2005. – 539 с.
8. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939 / М. Богачевська-Хомяк. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
9. Богачевська-Хомяк М. Дума України – жіночого роду / М. Богачевська-Хомяк. – К.: Воскресіння, 1993. – 110 с.
10. Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: монографія / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 500 с.
11. Маланчук-Рибак О. Порівняльна характеристика феміністичного руху в Україні та Польщі першої половини XX ст. (історіографія та історіософія проблеми) / О. Маланчук-Рибак // Проблеми слов'янознавства. – 1999. – № 50. – С. 153–165.
12. Маланчук-Рибак О. Соціально-християнський фемінізм: галицька ідеологічно-організаційна модель / О. Маланчук-Рибак // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 37. – Ч. 1. – Львів, 2002. – С. 229–245.
13. Черчович І. Конструювання образу жінки-українки у Львові на початку XX століття / І. Черчович // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск: Львів: місто – суспільство – культура / [За ред. О. Аркуші, М. Мудрого]. – Львів, 2012. –

Т. 8, ч. 1. – С. 411–420. 14. Чернович І. Жінка в родині греко-католицького священика у Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ століття / І. Чернович // Історія релігії в Україні. – Львів, 2012. – С. 503–516. 15. Чернович І. Образ жінки-русинки в русофільській публіцистиці Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття / І. Чернович // Галичина: Збірник Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2012. – Ч. 20–21. – С. 121–126. 16. Чернович І. Українки у Львові на початку ХХ століття: у світлі щоденних практик / І. Чернович // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2013. – С. 13–19. 17. Matuszek G. Kobiety a proces modernizacji – rekonesans galicyjskiej herstorii / G. Matuszek // Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914). – Kraków, 2010. – S. 41–49. 18. Bilewicz A. Prywatne średnie ogólnokształcące szkolnictwo żeńskie w Galicji w latach 1867–1914 / A. Bilewicz. – Wrocław: Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. – 127 s. 19. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1875/1876. – Lwów, 1877. – 47 s. 20. Londyński B. Panna dorosła w rodzinie i społeczeństwie / B. Londyński. – Warszawa: A. G. Dubowski, 1905. – 276 s. 21. Kraszewski K. Ze wspomnień Kasztelanica: przyczynek do historyi obyczajów, życia domowego i wychowania w końcu 18 w. (na podstawie rękopisu Biesiekiński, Antoni) / K. Kraszewski. – Kraków: W. L. Anczyc, 1896. – 114 s. 22. Баран О. Сім'я української сільської інтелігенції в Галичині наприкінці ХІХ – 30-х роках ХХ ст.: кількісна та якісна характеристики / О. Баран // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – № 1. – 2009. – С. 214–218. 23. Зайченко І. Історія педагогіки: У двох кн. – Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. / І. Зайченко. – К.: "Слово", 2010. – С. 445–475. 24. Baranowski M. Pedagogika i dydaktyka: do użytku nauczycieli szkół ludowych i seminarjów nauczycielskich / Baranowski M. – Lwów: Nakł. Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1893. – 156 s. 25. Szulakiewicz W. Stanisław Sobieski – życie i poglądy na wychowanie narodowe / W. Szulakiewicz // Galicja i jej dziedzictwo. Rzeszów: Wydawnictwo UR, 1997. – T. 9. – S. 99–108. 26. Radzikowski E. Modlitwa polskiego dziewczęcia / E. Radzikowski. – Kraków: Wydawn. sal. mal. polsk., 1906. – 2 s. 27. Strokowa J. O wychowaniu narodowem: rzecz odczytana w Krakowie na dochód Towarzystwa Szkoły Ludowej 12 kwietnia 1894 r. / J. Strokowa. – Poznań, 1896. – 32 s. 28. Raczyński E. Pani z domu Potocka, synowa Zygmunta Krasieńskiego, potem Edwardowa Raczyńska / E. Raczyński. – Warszawa: Literackie Towarzystwo Wydawnicze, 2009. – 188 s. 29. Шухевич С. Моє життя / С. Шухевич. – Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. – 619 с. 30. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów. – Rkps. I. 13254. (Balicki W. Wspomnienia nauczyciela z lat 1861–1921). – 790 s. 31. Opalek M. O Lwowie i mojej młodości: kartki z pamiętnika 1881–1901 / M. Opalek. – Wrocław: Wydawnictwo Ossolińskich, 1987. – 218 s. 32. Кравченко У. Хризантеми / У. Кравченко. – Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1961. – 167 с. 33. Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch die grundsätzlichen Bestimmungen über das Verhältnis der Schule zur Kirche erlassen werden // Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1869. – Wien, 1868. – S. 336–341. 34. Zaleski S. Ciemnota Galicji w świetle cyfr i faktów: 1772–1902: czarna księga szkolnictwa galicyjskiego / S. Zaleski. – Lwów: Polskie Towarzystwo Nakładowe, 1904. – 226 s. 35. Gesetz vom 14. Mai 1869, durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden // Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1869. – Wien, 1869. – S. 277–289. 36. Chmielowski P. Co wychowanie z dziecka zrobić może i powinno: wskazówki postępowania z dziećmi na doświadczeniu i nauce oparte. / P. Chmielowski. – Warszawa: Redakcja "Opiekuna Domowego", 1874. – 143 s. 37. Academia feminins // Жіноче діло. – 21 цвітня 1912. 38. Споминки про життя і діяльність Володимира Барвінського. Коштом і заходом товариства "Просвіта". – Львів, 1884. 39. Duchńska S. Upominek dla dziewcząt wiejskich. / S. Duchńska. – Kraków: Nakł. A. Domd., 1862. – 92 s. 40. Про коєдукацію // Жіноче діло. – 15 вересня 1912. 41. Sainte-Foi K. Chwile natchnienia młodej osoby / K. Sainte-Foi. – Lwów: Nakł. K. Łukaszewicza, 1887. – 223 s. 42. Seredyński W. Pedagogia polska w zarysie / W. Seredyński. – Lwów: Nakładem Karola Wilda, 1868. – 264 s. 43. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАЛ України), ф. 348, оп. 1, спр. 6804, 36 арк. 44. Adler F. Kształcenie młodzieży w poczuciu obowiązku / F. Adler. – Warszawa: Nakł. i Drukiem M. Arcta, 1905. – 142 s. 45. ЦДІАЛ України, ф. 178, оп. 1, спр. 1170, 15 арк. 46. ЦДІАЛ України, ф. 178, оп. 1, спр. 49, 149 арк. 47. Jezierski W. Jak się powinny ubierać dziewczęta w wieku szkolnym? / W. Jezierski. – Lwów: [s. n.], 1906. – 11 s. 48. Co może siła objawienia? // Szkolnictwo. – 1900. – Nr 2. – 15 stycznia. 49. Co może pilność // Dzwonek. – 1894. – Nr 2. – Luty. 50. O świętym młodzieńcu Kazimierzu królewiczu polskim // Dzwonek. – 1894. – Nr 3. – Marzec. 51. Wiktorek // Dzwonek. – 1894. – Nr 1. – Styczeń. 52. Belza W. Ojczysta mowa / W. Belza // Dzwonek. – 1894. – Nr 2. – Luty. 53. Лепкий Б. Казка мого життя / Б. Лепкий. – Нью-Йорк: Видавництво НТШ, 1967. – 482 с. 54. Dobry uczynek // Dzwonek. – 1894. – Nr 2. – Luty. 55. Pies // Dzwonek. – 1894. – Nr 1. – Styczeń. 56. Piękny przykład dla dzieci // Dzwonek. – 1894. – Nr 4. – Kwiecień. 57. Co może dać dziecko matce? // Dzwonek. – 1894. – Nr 1. – Styczeń. 58. Rodzinna chatka // Dzwonek. – 1894. – Nr 3. – Marzec. 59. Campan P. Rady dla młodych dziewcząt / P. Campan. – Warszawa: Z drukarni A. Brzeziny, 1877. – 129 s. 60. Dobieszewska J. Wychowanie kobiet wobec dzisiejszych dążeń społecznych. / J. Dobieszewska. – Lwów: Kornel Piller, 1871. – 173 s. 61. Hoffmanowa K. Karolina. / K. Hoffmanowa. – Lipsk: Wydanie J. N. Bobrowicza, 1839. – 407 s.

Анна Вараныця

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ВОСПИТАННЯ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Статья посвящена особенностям гендерного воспитания в Восточной Галичине второй половины XIX – начала XX в. Центральной проблемой в этот период становится воспитание девочек и мальчиков в национальном духе, в соответствии с требованиями, продиктованными национальными движениями. Их практическая реализация зависела от социального статуса и национально-политической ориентации родителей. Внедрение общего обязательного образования поставило перед обществом вопрос о коэдукации, вызвавший ряд дискуссий среди представителей педагогической мысли того времени. Невзирая на внедрение в государственное начальное образование общей учебы для девочек и мальчиков, окончательное решение этого вопроса оставалось за родителями, так как возможной альтернативой были частные школы и обучение дома.

Ключевые слова: гендерное воспитание, национальное воспитание, коэдукация, Восточная Галичина.

Anna Varanytsya

GENDER ASPECTS OF UPBRINGING OF EASTERN GALYCHYNA IN SECOND HALF OF 19TH AND BEGINNING OF 20TH CENTURY

This article is devoted to the peculiarities of gender upbringing in Eastern Galychyna in second half of XIX – early XX century. The central problem of this period is upbringing of girls and boys in the national spirit, according to the requirements which were dictated by national movements. Practical implementation of their principles depended on the social status and national political orientation of parenys. The implementation of general compulsory education put a question of co-education to society, which caused series of discussions among representatives of idea of that time. Despite the general introduction of co-education into public primary schooling for girls and boys, the final decision in this matter was left up to parents – there were private schools and home schooling, as possible alternative.

Key words: gender upbringing, national upbringing, co-education, Eastern Galychyna, educational institutions.

УДК 378.4 [477.8325] "18/19" (091)

Ростислав Пелешишин, Олексій Сухий

ПРИРОДНИЧІ ТА СТИСЛІ НАУКИ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ НА МЕЖІ XIX–XX СТ.

У статті аналізується розвиток природничих та стислих наук у Львівському університеті на тлі соціально-економічних та господарських змін у краї. Визначено роль університету у Львові та у розвитку освіти і науки в Австро-Угорщині в кінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Львівський університет, філософський факультет, природничі науки, стислі науки, наукові школи.

Розвиток економічних процесів в Австро-Угорщині у другій половині XIX ст. значним чином стосувався Східної Галичини, господарство і фінанси якої почали змінюватися не лише під впливом загальнодержавних, але й світових тенденцій. У Східній Галичині розвивалася в основному лісова промисловість, тваринництво та рільництво, а у містах і містечках – харчова промисловість, ремісничі промисли у другій половині XIX ст. був втягнутий у промисловий і технологічний бум, пов'язаний із відкриттям нафтових родовищ у Дрогобицько-Бориславському районі. Рігін виявився настільки перспективним для видобутку нафти і озокериту, що вже на початку XX ст. став другим промисловим родовищем після Румунії у Європі. Традиційними інвесторами в Дрогобицько-Бориславському районі стали місцеві австрійські підприємці, конкуренцію яким складали британські, американські, а у довоєнний час французькі нафтовидобувні компанії. Промисловий розвиток Східної Галичини, передовсім нафтовидобуток змінювали характер господарських відносин, формували нову соціальну структуру населення, руйнували традиційні для цих місць поміщицько-селянські відносини й інші пережитки попередньої епохи.